

ale nic nie jest warte w praktyce – Do wiecznego pokoju. Projekt filozoficzny, krytyczne opracowanie, wstęp, uwagi, bibliografia i indeks Heiner F. Klemme, Toruń 1995), jest pełnym przekładem publikacji opracowanej właśnie przez Heiner F. Klemme. Jest to więc autor polskiemu czytelnikowi znany. Znane są też jego interesujące tezy, które w nowym świetle stawiają wiele, dotąd dyskutowanych wątków Kantowskiej filozofii polityki i historii (zwłaszcza, jeśli chodzi o stosunek Kanta do rewolucji francuskiej i rozbiorów Polski).

W *Przedmowie do wydania polskiego* wspomnianych rozpraw politycznych Kanta Klemme wyraża przekonanie, że „metaforyka wiecznego pokoju jak żadna inna nadaje się do tego, ażeby w całości zobrazować podstawową linię Kantowskiej filozofii”¹. Również recenzowana książka (z założenia całościowo prezentująca istotę filozofii krytycznej) stanowi potwierdzenie tej tezy: idea wiecznego pokoju w powiązaniu z ideą postępu może być przedmiotem rozmyślnych zabiegów człowieka w dziedzinie prawodawstwa, zabiegów, które rozwijają naturalne predyspozycje, umożliwiające moralno-prawny postęp gatunku ludzkiego (s. 157).

Nie **etyka**, a więc cnotliwość – lecz **prawo** jest właściwą miarą postępu ludzkiego rodzaju. Prawo stanowi zatem warunek, pod którym jedynie można oczekiwać moralnego postępu człowieka w świecie: bez prawa nie ma pokoju, bez pokoju nie ma kultury a bez kultury – żadnej indywidualnej moralności (s. 144).

Tomasz Kupś

Kant rozebrany

Mark Timmons (red.), *Kant's Metaphysics of Morals: Interpretative Essays*, Oxford University Press Inc., New York 2002, 446 s.

Obszerny dość zbiór siedemnastu esejów powstał w następstwie sesji naukowej zorganizowanej przez University of Memphis w 1997 r. dla upamiętnienia dwóchsetlecia wydania *Metaphysik der Sitten* (*Metafizyka moralności*) I. Kanta i przedstawia teksty autorstwa uczestników tej sesji – bądź tam faktycznie prezentowane, bądź napisane specjalnie do tomu, który w całości poświęcony jest

¹ Heiner F. Klemme, *Przedmowa do wydania polskiego*, w: Immanuel Kant, *O porządku: To może być słuszne w teorii, ale nic nie jest warte w praktyce – Do wiecznego pokoju. Projekt filozoficzny*, przeł. Mirosław Żelazny, Toruń 1995.

właśnie temu późnemu dziełu Kanta. Jego podziałowi na dwie główne części: „Rechtslehre” („Nauka o prawie”) i „Tugendlehre” („Nauka o cnocie”) odpowiada też układ treści omawianego zbioru – pierwszy esej: *Ostateczna postać filozofii praktycznej Kanta* zwięźle prezentuje zawartość Kantowskiego dzieła, pozostałe zaś traktują najpierw o zagadnieniach zaczerpniętych z „Nauki o prawie”, a potem z „Nauki o cnocie”.

Przekonanie o doniosłym znaczeniu *Metafizyki moralności*, zarówno ze względu na wartość jej samej, jak i dla zrozumienia całości filozofii praktycznej Kanta, podzielane najwyraźniej przez wszystkich autorów, zdaje się stanowić motyw całego przedsięwzięcia. Najdobitniej stwierdza to A. Wood w swym eseju wprowadzającym:

Metafizyka moralności przedstawia **ostateczną postać** filozofii praktycznej Kanta, nie tylko w tym sensie, że było to jego ostatnie dzieło z tej dziedziny, lecz również w sensie daleko głębszym – że był to system powinności, wobec którego wszystkie jego wcześniejsze pisma etyczne były zawsze zamierzone jako jedynie podstawy, propedeutyka lub fragmenty wprowadzające¹.

W tym duchu, choć niekoniecznie zawsze z tą samą emfazą, formułują poszczególni autorzy swoje interpretacje zagadnień składających się na korpus Kantowskiego dzieła. Wspólny im wszystkim styl stawiania i rozwiązywania problemów umieszcza cały zbiór w tradycji filozofii analitycznej, toteż sporadycznie tylko znajdziemy w tych interpretacjach odniesienia do kontekstu historycznofilozoficznego, cel bowiem, jaki im przyświeca, polega na zaopatrzeniu myśli Kanta w możliwie najbardziej klarowne, jednoznaczne i precyzyjne sformułowania, spełniające standardy pojęciowych rozróżnień i logicznej spójności. Analityczny warsztat użyty do tej pracy jest zaiste wysokiej próby, podobnie jak i, na ogół, jej rezultaty.

Przegląd zawartości całego tomu może w tym miejscu mieć jedynie postać mniej lub bardziej rozwiniętego spisu treści. Tak więc esej *Kantowskie dedukcje zasad prawa* Paula Guyera jest głosem w dyskusji nad słusnością twierdzenia Kanta, iż ogólna zasada prawa i dalsze jurydyczne postulaty praktycznego rozumu są analitycznie wywodliwe z Imperatywu Kategorycznego. Wbrew autorom utrzymującym, że zasada prawa jest twierdzeniem analitycznym, a co więcej – jako takie niezależnym od twierdzeń etycznych, Paul Guyer na drodze rozważań nad analitycznością i sposobem argumentowania w całym dziele Kanta i w tekście „Nauki o prawie” wykazuje, że normy prawne uzyskują u Kanta swą „dedukcję” dzięki spójności nie tylko z zasadami moralności, ale też z teoretycznymi twierdzeniami na temat podstawowych okoliczności ludzkiej egzystencji.

¹ A. Wood, *Ostateczna postać filozofii praktycznej Kanta*, w: M. Timmons (red.), *Kant's Metaphysics of Morals: Interpretative Essays*, Oxford University Press, New York 2002, s. 21.

Marcus Willaschek w *Jaki imperatyw dla prawa? O niepreskryptywnym charakterze reguł prawa w „Metafizyce moralności” Kanta* rozważa tkwiący w Kantowskiej teorii prawa paradoks polegający na tym, że reguły prawa normując zachowania zewnętrzne bez względu na motyw, który jest istotny dla praw etyki, wymagają jednak posłuszeństwa, nie tylko przypadkowej zgodności zachowań. Dwa następne teksty: Kennetha R. Westphala *Kantowskie uzasadnienie posiadania* i Sharon Byrd *Kantowska teoria kontraktu* przedstawiają analityczne omówienia teorii prawa prywatnego wyłożonych w „*Nauce o prawie*”.

Thomas W. Pogge w *Czy ‘Rechtslehre’ Kanta to ‘liberalizm szeroki’?*² pod innym jeszcze kątem zajmuje się wzajemnym stosunkiem prawa i moralności u Kanta. Według zaproponowanego przez J. Rawlsa rozróżnienia teorii liberalizmu na liberalizm polityczny i szeroki, ten drugi, gdzie teoria polityczna jest integralną częścią etyki, przesądzając o ideałach wielu dziedzin życia, by zapewnić sobie ciągłą społeczną akceptację, musi się uciec do państwowego przymusu. T.W. Pogge broni teorii Kanta przed zarzutem, że jest takim właśnie liberalizmem, dowodząc, że może być traktowana jako teoria samodzielna. W tym celu proponuje interpretację Kantowskiej „*Nauki o prawie*” jako teorii pewnej gry – gry w *Rechtslehre* – w której ruchy graczy są dozwolone bądź zabronione przez prawo.

To ujęcie okazuje się również przydatne do interpretacji Kantowskiego uzasadnienia prawa publicznego i państwa w eseju Berndta Ludwiga: *Skąd prawo publiczne? Rola rozumowań teoretycznego i praktycznego w „Nauce o prawie” Kanta*, gdzie gra w *Rechtslehre* to „najbardziej fundamentalna i wszechobejmująca gra, w jaką mogą grać osoby”³. Interesujące, że B. Ludwig, korzystając z tego samego narzędzia interpretacyjnego co T. Pogge, formułuje interpretację „*Nauki o prawie*” sytuującą się na przeciwległym biegunie – jako właśnie integralną część całości filozofii krytycznej Kanta.

Katrin Flikschuh w tekście: *Kantowskie pragnienia: wolność wyboru i działania w „Nauce o prawie”* rozumienie ludzkich pragnień, zwłaszcza w ekonomicznych i politycznych dziedzinach życia, jako zdolności racjonalnej, które znajdujemy u Kanta, przeciwstawia fizjologicznemu raczej ujęciu Hobbesa. Następny esej traktuje również o filozofii politycznej Kanta. Na jej szerokim tle Sarah Williams Holtman w tekście *Rewolucja, sprzeczność i Kantowska obywatelskość* rozważa absolutny zakaz rewolucji i wykazuje, że prominentna pozycja cnót obywatelskich w jego teorii sprawiedliwości wymaga zrelatywizowania tego sztywnego stanowiska.

² Przez „liberalizm szeroki” oddaję angielski termin „comprehensive liberalism”.

³ B. Ludwig, *Skąd prawo publiczne? Rola rozumowań teoretycznego i praktycznego w „Nauce o prawie” Kanta*, w: M. Timmons (red.), dz. cyt., s. 163.

Przechodząc do esejów traktujących o etyce, natrafiamy na Thomasa E. Hilla Jr. *Karę, sumienie i wartość moralną*, gdzie okazuje się w toku analizy, w jaki sposób strach przed karą może być uważany za motyw wartościowy moralnie.

Redaktor tomu Mark Timmons przedstawia esej *Motyw i słusność w systemie etycznym Kanta*, który jest odnoszącą się polemicznie do innych ujęć interpretacją „Nauki o cnocie” ze względu na rozróżnienie: czyny słuszne/czyny moralnie wartościowe. Autor proponuje lekturę Kanta pod kątem dwóch tez: tezy o niezależności słusności czynu od jego motywu i tezy o przynależności motywu działania z obowiązku do samej treści obowiązku. Wyczerpująca dyskusja zagadnienia pozwala mu sformułować twierdzenie, że żadnej z tych tez Kantowi przypisać nie można.

Wewnętrzna wolność cnoty Stephena Engstroma jest interpretacją Kantowskiej definicji cnoty jako siły moralnej, którą trzeba rozumieć jako siłę wewnętrznej wolności. Po drodze do rozwiniętego ujęcia tej definicji autor wyłuszcza Kantowski sens pojęć wchodzących tu w grę. *Szczęście jako cel naturalny* Roberta N. Johnsona natomiast rozważa – i odrzuca – możliwe sposoby rozwiązania problemu niespójności podstawowych przesłanek filozofii praktycznej Kanta: twierdzeń o wolności woli i o naturalnym ludzkim dążeniu do szczęścia.

Wprowadzanie zasad w życie: między obowiązkiem i działaniem Onory O'Neill omawia poglądy Kanta na sprawy związane z praktyką życia moralnego skupione wokół problematyki sądu praktycznego, który wobec niedookreśloności zasad etycznych stanowi łącznik między nimi a konkretnymi sytuacjami – zwłaszcza sytuacjami konfliktu moralnego.

Dwa następne teksty koncentrują się na zagadnieniu obowiązków wobec samego siebie. Dla Andrews Reatha, autora eseju *Autolegisłacja i obowiązki wobec samego siebie*, pozorna antynomia w pojęciu obowiązku wobec samego siebie jest punktem wyjścia do rozważań prowadzących do sformułowania ogólnego modelu Kantowskiego obowiązku, opartego na analizie ról odgrywanych w interakcji w sytuacjach obowiązku: podmiotu, przedmiotu, źródła, prawodawcy i beneficjenta. Z kolei Nelson Potter w tekście *Obowiązki wobec samego siebie, internalizm motywacyjny i samookłamywanie* broni tej koncepcji Kanta przed licznymi zarzutami i rozjaśnia racje, dla których pełni ona centralną rolę w strukturze całej etyki Kanta.

Esej zamykający cały zbiór – *Miłość i szacunek w „Nauce o cnocie”* Marcii W. Baron – jest polemiczny wobec poglądów samego Kanta.

Tom zaopatrzony jest w obszerną bibliografię literatury angielskiej i niemieckiej z lat 1970–2000 na temat *Metafizyki moralności* autorstwa Joshuy Glasgowa.

W podsumowaniu trzeba przyznać, że otrzymaliśmy zbiór rozpraw o imponującej sumienności, wszechstronności i dogłębności analiz oraz niepośledniej pomysłowości konceptualnej. Dzieło Kanta zyskuje tym samym komentarz dają-

cy gruntowne opracowanie treści wraz z ukazaniem trudności, jakie sprawia analitycznemu ujęciu, które chce być przy tym rozbiorem życzliwym dla autora.

Ogólną tendencją omawianego dzieła jest to, że autorzy abstrahują od transcendentalnego charakteru filozofii Kanta, co jest zapewne podejściem słusznym w przypadku *Metafizyki moralności*, jednak entuzjastyczne zalecenie A. Wooda, by w jej świetle rozumieć krytyczne dzieła Kanta, grzeszy przesadą.

Barbara Kornacka